

VÖRÖS BOLDIZSÁR

Illés Béla „Guszev-ügye” –

avagy hogyan lett az írói kitalációból történelmi tény 1945 és 1951 között

A II. világháború végén még folytak a harcok Budapesten, amikor Illés Béla,¹ a szovjet hadsereg magyarországi lapja, az 1945–1948 között megjelentetett *Uj Szó* főszerkesztőjeként az újság 2., február 6-i számában közzétett egy írást, amely részletesen foglalkozott azzal, miként támogatták az oroszok, Nagy Péter cár a Rákóczi-szabadságharcot. A cikk bevezető gondolatai jól mutatják, hogy az író milyen aktuálpolitikai összefüggérendszerbe illesztve ábrázolta a történelmi eseményeket: „A hivatalos magyar történelemírás következetesen hallgatott arról, hogy Rákóczi Ferenc 1703-tól 1711-ig állandó kapcsolatban állott Nagy Péter (I. Péter) orosz cárral [...] Érthető, hogy a Habsburg-imperializmust kiszolgáló magyar történelemírók elhallgatták azt, hogy *Nagy Péter támogatta a magyar szabadság-mozgalmat*, de annál indokoltabb lett volna, hogy az oroszok és Rákóczi viszonyát teljességében feltárják azok a történelemírók, akik meg akarták védeni a magyar népet attól, hogy a német zsoldosává, majd a német áldozatává válják.”² Az *Uj Szó* következő, 1945. február 10-i számában Illés ismét egy történelmi tárgyú cikket jelentetett meg *Orosz tiszték Kossuth Lajosért* címmel, amely Guszev százados és

¹ DIÓSZEGI András: *Illés Béla alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 153–157. /Arcok és vallomások/; Illés Béláról újabban lásd ÁRPÁD VON KLIMÓ: ‘A Very Modest Man’: Béla Illés, or How to Make a Career through the Leader Cult. In: *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*. Szerk.: BALÁZS APOR–JAN C. BEHRENDIS–POLLY JONES–E. A. REES. Palgrave Macmillan, New York, 2004. 47–62.; FÖLDES ANNA: *Az Irodalmi Újság könyve. – Tanulmányok, portrék és dokumentumok, mellékletben az 1956. november 2-i szám facsimilije* –. Új KÉZirat Kiadó, Budapest, 2001, különösen 121–137., 216.

² ILLÉS Béla: Rákóczi és az oroszok. *Uj Szó*, 1945. február 6. – A korabeli szövegeket eredeti helyesírással közlöm, a kurzívák az idézetekben az eredeti kiemeléseknek felelnek meg. – A cikkhez lásd például PÉTER László: A nemzeti múlt legendái és tilalomfái. In: uő: *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 92.

Illés Béla Sztálingrádnál
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtára)

társai ügyét mutatta be – mégpedig úgy, hogy az ábrázolt eseményeket hitelesítendő, az író eredetinek minősített, 19. századi iratokat idézett! Illés szerint „1936-ban a Bjelorussz Akadémia történelmi osztályának tudományos munkásai a régi, cári kormányzóság iratainak rendezése közben egy olyan aktacsomóra akadtak, amelyik nemcsak az orosz történelemírók számára bírt nagy jelentőséggel, de bizonyára érdekelni fogja a magyar történelemírókat, sőt a legszélesebb magyar rétegeket is. Az aktacsomóra ez volt ráírva: »Alexej Guszev tüzérszázados és társainak bűnügye. 1849. május–augusztus.«” A cikk szerint Guszevet és 15 társát azért tartóztatták le az orosz hatóságok 1849 májusában, mert a tisztek a magyar szabadságharc leverésére küldött cári hadseregben propagand-

dát fejtettek ki az intervenció ellen, a magyar szabadságmozgalom érdekében. Illés azt írta, hogy a tisztek pere a minszki katonai törvényszék előtt folyt le és idézte Guszev vallomásának néhány mondatát is: „Guszev százados ezeket mondta: »Azért harcoljunk a magyarok ellen, mert ők ellenségei a Habsburg-császárnak? Ez igazán nem ok arra, hogy orosz vért ontsunk, hisz’ az orosz népnek semmi oka barátsággal gondolni a Habsburg-császárra és minden oka megvan arra, hogy ellenségének tekintse a kis szláv népeket elnyomó Habsburgokat. Vagy azért harcoljunk a magyarok ellen (mint egyre halljuk), mert a magyarok elnyomják a Magyarországon élő szlávokat? Ha a magyarokat legyőzzük, ezzel nem szabadítjuk fel a Habsburg-birodalomban élő szlávokat, hanem csak azt érjük el, hogy a szlávokon kívül a magyarok is a németek szolgálivá lesznek. Nekünk *nem ezért*, hanem *ez ellen* kell harcolnunk. Ha a magyar szabadságmozgalom győz, a magyaroknak a véres áldozatokkal kivívott szabadságuk védelmére szükségük lesz szláv szomszédaik barátságára. És ilyképpen a magyar ügy győzelme hozná meg azt az eredményt (a Habsburg-birodalomban élő szláv népek szabadságát), amit nekünk – így halljuk – a magyar mozgalom vérbefojtásával kell elérnünk.«” Az orosz tisztszavait Illés ekként értékelte a cikkben: Guszev „megértette, hogy egy nép csak úgy lehet szabad, ha nem nyom el más népeket és hogy egy nép szabadságmozgalmának letiprásával nem lehet szabaddá tenni más rabnépeket. Mindenesetre megértette az 1848–49-es magyar forradalom óriási jelentőségét és megértette azt, hogy az orosz népnek nem érdeke megmenteni Délkelet-Európa zsarnokait. Megértette, hogy ez csak az orosz nép elnyomójának, a cárnak érdeke.”³ Illés szerint a perben a tizenhat vádlott közül hetet halálra ítélték, köztük Guszev századost is, a kivégzéseket pedig 1849. augusztus 16-án hajtották végre a minszki Preobrazsenszkij-kaszárnya udvarán. Az író hangsúlyozta, hogy a cári hatóságok „a pert, az ítéletet és a kivégzéseket szigorú titokban tartották”, majd ezzel zárta cikkét: „Nem tudom, hogy e történelmi okmány nem esett-e áldozatául a Minszket felégető német banditáknak, de bizonyos,

³ Illés Béla a „megértette, hogy egy nép csak úgy lehet szabad, ha nem nyom el más népeket” értelmezéssel-megfogalmazással Guszev gondolatait határozottan közelítette a kommunista ideológia klasszikus szerzőinek a nézeteihez. „Lehet-e szabad az olyan nép, amely más népeket elnyom? Nem lehet.” – írta Lenin 1914-ben. (V. I. LENIN: A nemzetek önrendelkezési jogáról. In: *Úő összes művei*. XXV. k. 1914. március–július. Kossuth Könyvkiadó, Hely nélkül, 1970. [2. kiadás.] 274.) Egy másik művében pedig ez áll: „»Az a nép, amely más népeket elnyom, nem szabadíthatja fel önmagát«, így beszéltek a XIX. század következetes demokráciájának legnagyobb képviselői, Marx és Engels, akik a forradalmi proletariátus tanítóivá lettek.” (V. I. LENIN: A nagyoroszok nemzeti büszkeségéről. In: *Úő összes művei*. XXVI. k. 1914. július–1915. augusztus. Kossuth Könyvkiadó, Hely nélkül, 1971. [2. kiadás.] 97., 399.)

hogy a minszki per okmányainak kivonatos másolata megtalálható a leningrádi Hadtörténeti Múzeum irattárában.”⁴ Az író értékelései jól mutatják, hogy a két Illés-cikk – amelyek jelentőségét szerzőjük azzal is hangsúlyozta, hogy 1945-ben újra megjelentette azokat a Fogarasi Bélával közösen kiadott *Magyar–orosz történelmi kapcsolatok* című kötetben, a Guszev-történetet ismertető szövegének átdolgozott változatát pedig az *Igaz Szó* március 13-i számában is⁵ – fontos aktuálpolitikai célokat szolgált: a II. világháborúban vesztes Magyarországnak a korábbi évtizedekben erőteljes szovjetellenes propagandával megcélzott,⁶ a „felszabadító” szovjet hadsereg atrocitásaitól is szenvedő lakossága⁷ számára azt kellett bizonyítaniuk, hogy az oroszok már a múltban is támogatták a magyar szabadságküzdelmeket, a történelmi analógiák segítségével mintegy megalapozandó a kialakuló „szovjet–magyar baráti kapcsolatokat”.

A kitalált, ám megalkotójuk által valós történelmi személyiségként ábrázolt figurák: Guszev százados és társainak esete 1946–1948-ban ismételtelen helyet kapott az *Uj Szó* hasábjain. Hegedüs Géza 1946-ban cikket közölt egy ténylegesen élt, Rulikowski nevű tisztról, aki 1849-ben a cári intervenció hadseregben szolgált, majd a magyar szabadságharc mellé állt és akit ezért ki is végeztek – ugyanakkor megemlíttette

⁴ ILLÉS Béla: Orosz tisztek Kossuth Lajosért. *Uj Szó*, 1945. február 10. Illés Béla Guszev-történetével részletesen foglalkozott ÁRPÁD von KLIMÓ: Vom Mars bis an die Donau. Der Rittmeister Alexej Gussew. In: *Sozialistische Helden. Eine Kulturgeschichte von Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR*. Szerk.: SILKE SATJUKOW–RAINER GRIES. Ch. Links Verlag, Berlin, 2002. 220–234., 293–295. Jelen munkám legkorábbi, de nem publikált változata – amely azt mutatta be, hogy Illés miként igyekezett saját cikkeivel és lábjegyzeteivel hitelesíteni Guszev kapitány és társai történetét – Árpád von Klimónak a fenti kötet alapjául szolgáló konferencián a Guszev-ügyről tartott előadásához kapcsolódó kommentárként hangzott el 2001. szeptember során, Krakkóban. Újabbán lásd VÖRÖS Boldizsár: Illés Béla „Guszev-ügye” – avagy történelmi hitelesítés és hiteltelenítés cikkeivel és lábjegyzetekkel (megjelenés alatt).

⁵ ILLÉS Béla: Rákóczi és az oroszok; uő: Orosz tisztek Kossuth Lajosért. In: FOGARASI Béla–ILLÉS Béla: *Magyar–orosz történelmi kapcsolatok*. Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, Budapest, 1945. 25–30., 31–34. /Jószomszédság könyvtára/; uő: Orosz tisztek Kossuth Lajosért. – Visszaemlékezés a szabadságharcra –. *Igaz Szó*, 1945. március 13.

⁶ Lásd ehhez például NAGY Péter Tibor: Az októberi forradalom és a Szovjetunió adaptációja az ellenforradalmi Magyarországon. *Eszmélet*, 1990–1991/8. 71–80.; Boldizsár VÖRÖS: Die Darstellung der Sowjetunion an der Budapester antibolschewistischen Ausstellung im Dezember 1941. „Die apokalyptischen Tiefen des russischen Bolschewismus.” *The European Paradigm. Special edition of Sic Itur ad Astra*, [1991] 42–54.; SÍPOS Balázs: Szovjetbarát és szovjetellenes nyilas propaganda 1939–1941. *Múltunk*, 1996/2. 113–132.; PIHURIK Judit: Háborús propaganda és a harctéri naplók valósága. A 2. magyar hadsereg katonái a szovjet fronton. *Történelmi Szemle*, 2005/1–2. 99–127.

⁷ Lásd ehhez például UNGVÁRY Krisztián: *Budapest astroma*. Corvina, Budapest, 2005. (5. kiadás.) 267–307., 311–315. /Faktum/; PETŐ Andrea: Női emlékezet és ellenállás. 1944 és 1945 Budapestjének története a társadalmi nemek olvasatában. In: *Az elsodort város. Emlékkötet a Budapestért folytatott harcok 60. évfordulójára. 1944–45*. I. k. Szerk.: MÁRKÓ György. PolgART, Budapest, 2005. 351–378.

Guszev százados és társai esetét is.⁸ Az orosz kapitány ügyének ábrázolását Hegedüs cikkében nemcsak az hitelesíthette, hogy a szerző hivatkozott Illés Béla idézett írására, hanem a *kitalált* figurák történetének a *valós* személy sorsával rokon volta is. Az *Uj Szó* 1947. március 15-i számában E. Jepticin egész oldalas cikke foglalkozott az orosz–magyar kapcsolatok történetével, benne *Oroszok Kossuth Lajosról* címmel külön szakasz mutatta be Guszev kapitány és társai esetét.⁹ E cikknél nemcsak az hitelesíthette Guszev és társai ábrázolását, hogy a kitalált figurák valós történelmi személyek sorában szerepeltek, hanem a cikk szerzőjének orosz neve is, amely jelezte: az ügyben érintett „külföldi” (itt: a magyar) szerzőkön kívül a „nemzeti” (itt: a szovjet) történetírás képviselője is ténylegesen élt személyeknek tekinti a századost és társait.

Nem csupán az *Uj Szó* hasábjain jelentek meg azonban a Guszev-ügyet bemutató írások: a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség *Ifjúság* című központi hetilapjának 1947. március 14-i számában is olvasható volt egy cikk a százados és társai sorsáról.¹⁰ Ez az ábrázolás indította arra a „köztársaságellenes összeesküvés” miatt igencsak nehéz helyzetben lévő Nagy Ferenc-kormány¹¹ (ekkor ideiglenesen, meghosszabbítással dolgozó) pénzügyminiszterét, Rác Jenőt, hogy március 20-i levelében a következő javaslattal forduljon a miniszterelnökhöz: „Arra gondoltam, hogy amennyiben a Kisgazdapárt egy gesztust akarna csinálni a szovjet–magyar barátság felé, ezt nem tehetné szebb formában, mint ha akciót indítana aziránt, hogy Guszev százados és társainak a hamvait hozzuk Magyarországra a szabadságharc 100 éves évfordulóján és itt valamilyen diszes helyen helyezzük el, ha pedig ez nem volna

⁸ HEGEDÜS Géza: Rulikovszki ezredes emlékezete. *Uj Szó*, 1946. február 9. A cikk a valójában lengyel származású Rulikowskit egy ízben mint „a magyar köztársaság orosz vértanúját” méltatja, minden bizonnyal a „szovjet–magyar barátság” erősítése érdekében. – Rulikowskiról lásd például ROSONCZY Ildikó: A cári hadsereg tisztikarának magatartása 1849-ben Magyarországon. In: *Hungaro–Polonica. Tanulmányok a magyar–lengyel történelmi és irodalmi kapcsolatok köréből*. Szerk.: KISS Gy. Csaba–KOVÁCS István. MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 1986. 139., 141.; BONA Gábor: *Kossuth Lajos kapitányai*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988. 55., 514.; KOVÁCS István: „... mindvégig veletek voltunk”. *Lengyelek a magyar szabadságharcban*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 251., 346–347., 450., 489.; DR. FLEISZ János: *Kossuth Lajos és Nagyvárad*. PROLOG Kiadó, Nagyvárad, 2003. 33–37. – Lásd még Miért van Nagyváradon Rulikovskij [igy!] ucca. *Uj Szó*, 1948. március 14.

⁹ E. JEPTICIN: Az orosz és a magyar nép történelmi kapcsolatai. *Uj Szó*, 1947. március 15. A cikk átdolgozott változatát lásd Az orosz és magyar nép történelmi kapcsolatai. *Igaz Szó*, 1947. április 23. – Lásd még az *Uj Szó* 1948. március 14-i számának 4. oldalán közzétett idézetsorozatot.

¹⁰ Kilenc bitófa a Preobrazszenszky-kaszárnya udvarán. *Ifjúság*, 1947. március 14.

¹¹ Lásd ehhez például CSICSERY-RÓNAY István–CSERENYÉY Géza: *Koncepciók per a Független Kisgazdapárt szétzúzására 1947. Tanulmány és válogatott dokumentumok*. 1956-os Intézet, Budapest, 1998, különösen 304. /Adalékok az újabkori magyar történelemhez. Új folyam 1./

*Illés Béla az Uj Szó szerkesztőségében 1945-ben
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtára)*

lehetséges, akkor a centenáriumi alkalmából egy reprezentatív magyar küldöttség utazzék ki ottani sirjuk megkoszoruzására.

Azt hiszem, ennél méltóbban és stílusosabban nem fejezhetnénk ki Oroszország iránti érzelmeinket.” A levélre Nagy Ferenc ráírta: „*Meg kell csinálni a koszoruzást*”,¹² majd a miniszterelnök titkára március 24-én továbbította az anyagot Mihályfi Ernő tájékoztatásügyi miniszternek, hogy intézkedjék a felsőbb utasításnak megfelelően.¹³ Az eset

¹² Lásd Magyar Országos Levéltár XIX-A-1-o. 11. d. „Propaganda és szervezési tervek” dosszié, sztl. Rác Jenő levelében tévesen *Magyar Ifjúság*ként adta meg az említett cikket tartalmazó újság címét, a cikket magát pedig mellékelte a levélhez.

¹³ Uo.

jelzi, hogy a „Guszev-ügy” túlnőtt a kommunista Illés Béla, valamint munkatársainak körén és egy másik, velük szemben álló politikai erő is igyekezett felhasználni azt, immár saját aktuálpolitikai céljai érdekében, ugyanakkor 1848–1849 közelgő centenáriumának¹⁴ megemlékezései közé illesztve a tervezett méltatást. (S bár egy 1948. februári *Uj Szó*-cikk arról tudósított, hogy Mihályfi Ernő Moszkvában tárgyal Guszev minszki sírjának magyar küldöttség által történő megkoszorúzásáról,¹⁵ e méltatásra – mivel a százados és társai nem léteztek – nem kerülhetett sor...)

Már 1848–1849 centenáriumának előkészületeivel foglalkozott az *Uj Szó* 1947. október 26-i számában Lévai Béla cikke, amely szerint az illetékesek tervezik „*Alexej Guszev* orosz tüzérkapitány és társai bűnügyének széleskörű ismertetését. (A bűnügy összes iratait a minszki katonai levéltárban, *Janka Kupala*, a híres bjelorussz költő segítségével fedezték fel.)”¹⁶ A költő közreműködését a Guszev-ügy dokumentumainak felfedezésénél Lévai Béla más újságcikkeiben is megemlítette:¹⁷ e szövegekben Janka Kupala szerepeltetése elősegíthette az orosz százados esetének hitelesítését és mivel a művész 1942-ben meghalt,¹⁸ nem is cáfolhatta meg ezeket az állításokat.

Illés Béla *A Guszev-ügy* című munkáját, a százados és társai esetének szépirodalmi feldolgozását első ízben szintén a centenáriumi előkészületek idején, 1947 őszén¹⁹ jelentette meg az Országos 48-as Ifjúsági Bizottság közreműködésével Budapest Székesfőváros Irodalmi Intézete. Az elbeszélésben Illés leírta a hadbírószági tárgyalást is, ennek ábrázolásánál pedig közölte Guszev beszédének néhány, 1945-ös cikkében is idézett mondatát. A százados e szavait idézőjelbe tette, ám eljárását nem indokolta, így az olvasó nem tudhatta meg, hogy honnan is idézett Illés. A novellában leírt bírószági tárgyaláson elmondott beszédében Guszev szólt arról is, hogy „nemcsak a magyarok és németek között folyik a

¹⁴ Lásd erről például GERŐ András: *Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998; GYARMATI György: *Március hatalma – a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünnepsésének történetéből*. Paginarum, Budapest, 1998. 98–106., 136–137., valamint ERÉNYI Tibor: 1848 és a magyar baloldal 1948-ban. *Eszmélet*, 1998/37. 41–57.

¹⁵ LÉVAI Béla: Újabb érdekes dokumentumok a magyar szabadságharc orosz vonatkozásairól. *Uj Szó*, 1948. február 18.

¹⁶ LÉVAI Béla: A magyarországi centenáris ünnepségek során feltárják a magyar szabadságharc orosz vonatkozásainak igazi hátterét. *Uj Szó*, 1947. október 26.

¹⁷ LÉVAI Béla: A Guszev-ügy. Az orosz tüzérkapitány és tizenöt társa regénye, akik nem akartak résztvenni a magyar szabadságharc leverésében... *Igaz Szó*, 1947. november 12.; uő: Mit érzett, mondott, irt az orosz nép a magyar szabadságharcról? A centenáriumi oroszvonatkozású kiadványai. *Uj Magyarország*, 1948. február 28.

¹⁸ RADÓ György: Kupala, Janka. In: *Világirodalmi lexikon*. VI. k. *Kamc-Lane*. Főszerk.: KIRÁLY István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 789.

¹⁹ Lásd ehhez A tájékoztatásügyi minisztérium... *Uj Szó*, 1947. november 16.

háború Magyarországon, hanem a szegények és az urak között is”.²⁰ Guszev ezt részletező kijelentéseit azonban Illés nem tette idézőjelbe. Ám amikor 1948 tavaszán, a centenárium idején az író *Emberek vagyunk* című kötetében²¹ ismét megjelentette *A Guszev-ügyet*, sajátos módon kapcsolta össze a témára vonatkozó, hitelesítő célzatú, történelmi tárgyú cikkek eljárásait a szépirodalmi alkotással. A novellában a tartalom szempontjából lényeges átalakítások nélkül közölte Guszev azon mondatait, amelyeket 1945-ös cikkében idézett, idézőjeleket nem alkalmazott, a szövegrész végén azonban * szerepel, az oldal alján pedig lábjegyzet: „Pontos idézet Guszev százados védőbeszédéből. I. B.” Guszevnek a „szegények” és az „urak” közötti ellentétet bemutató (az 1947-es szöveghez képest e résznél is kibővített) fejtegetései után ismét * található, az oldal alján pedig újabb lábjegyzet: „Rövidített idézet.”²² E lábjegyzetekkel Illés igyekezett történelmileg hitelesíteni Guszev beszédét, amely a novella további kiadásaiban, kisebb-nagyobb változtatásokkal így jelent meg, 1951-ig öt ízben is.²³ *A Guszev-ügyet* is tartalmazó *Válogatott elbeszélések* című Illés-kötet 1950-es és 1951-es kiadásának előszavában pedig az író rámutatott a történet aktuálpolitikai vonatkozásaira és *ezekkel összefüggésben* hangsúlyozta művének történelmi hitelességét. Más novelláihoz hasonlóan, írta, „Közvetlen célokat szolgált a »Guszev-ügy« is. Válasz volt szovjetellenes rágalmakra – válasz olyan rágalmozóknak, akik nem oda néztek, ahová ütöttek – vagy ütni akartak. Ezeknek az írásoknak, hogy agitációs feladatuknak megfeleljenek, a valósághoz szigorúan kellett ragaszkodniok és sokszor igen keményen kellett csapkodniok.”²⁴

Az Illés Béla és munkatársai által alkalmazott sokféle hitelesítési eljárásnak és a kialakuló sztálinista diktatúra legitimációs igényeinek köszönhetően, 1848–1849 centenáriuma Guszev százados és társai valós

²⁰ ILLÉS Béla: *A Guszev-ügy*. Budapest Székesfőváros Irodalmi Intézete, Budapest, [1947] 14–15. /Jó könyvek/

²¹ Lásd ehhez GYÁRFÁS Miklós: Irodalmi Élet. *Haladás*, 1948. április 15.

²² ILLÉS Béla: *A Guszev-ügy*. In: úő: *Emberek vagyunk. Novellák, rajzok*. Szikra, Hely nélkül, 1948. 113–114. /Szikra regénytár/

²³ Lásd ILLÉS Béla: *A Guszev-ügy*. Athenaeum Könyvkiadó N. V., [Budapest, 1949]; úő: *A Guszev-ügy*. In: úő: *A Guszev-ügy. Novellák*. Állami Könyvkiadó, Bukarest, 1949. 3–37.; úő: *A Guszev-ügy*. In: A. FAGYEJEV: *Partizánok és más elbeszélések*. Athenaeum, [Budapest, 1950] 1–29.; ILLÉS Béla: *A Guszev-ügy*. In: úő: *Válogatott elbeszélések*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1950. 119–138.; úő: *A Guszev-ügy*. In: úő: *Válogatott elbeszélések*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1951. (2. kiadás.) 119–138. – Lásd még ILLÉS Béla: *A Guszev-per századik évfordulóján*. *Szabad Nép*, 1949. augusztus 16.; úő: *Guszev százados és társai győztek*. *Néphadsereg*, 1949. augusztus 18.

²⁴ ILLÉS Béla: Előszó. In: úő: *Válogatott elbeszélések*. I. m. (1950) 5–6.; úő: Előszó. In: úő: *Válogatott elbeszélések*. I. m. (1951) 5–6.

történelmi alakokként kerültek be az új rendszer panteonjába. A hivatalos propagandában sorsuk ábrázolásának azt kellett megmutatnia, hogy még a szabadságharcot leverő „reakciós” cári hadseregben is voltak a „haladást” képviselő magyar törekvésekkel szimpatizáló, „jó” oroszok – ezzel is történelmileg megelőlegezve-legitimálva a korszak „szovjet–magyar barátságát”. A hivatalos, központi centenáriumi megemlékezések egyik legfőbb szervezője, Huszti Dénes a következőképpen fogalmazta ezt meg a *Forum* 1948. januári számának lapjain közzétett évfordulós programcikkében: „A Szovjetunió tette lehetővé, hogy 1948-ban 1848 eszméi megvalósuljanak, továbbfejlődjenek. A centenárium orosz–magyar kapcsolatainak legszebben beszélő szimbóluma pedig legyen Guszev százados és társainak önfeláldozása, akik vállalták a számkivetést, a halált, hogy ne kelljen a magyar szabadság ellen harcolniok.”²⁵ A fokozatosan kialakuló új rendszer közvélemény-formálói pedig minden kétséget kizáróan valós történelmi személyekként ábrázolták Guszevet és társait: ezt jól példázza, hogy e figurák nemcsak több korabeli történettudományi szakkiadványban szerepeltek,²⁶ hanem az általános iskola 8. osztálya számára 1948-ban megjelentetett történelemtankönyvben is: „Az orosz seregek *nem szívesen* harcoltak a magyarok ellen, utálták az osztrákokat. *Guszev* orosz őrnagyot és tisztársait ki kellett végeztetni, mert megtagadták az engedelmséget.”²⁷ A Guszev és társai sorsát ismertető mondat ezután olvasható volt az általános iskolai nyolcadikos történelemtankönyv 1949–1951-es kiadásaiban is.²⁸ A százados és társai „kivég-

²⁵ HUSZTI Dénes: Centenárium. *Forum*, 1948. január 9. Lásd még például 1848. In: *A centenárium esemény-naptára*. Történelmi Emlékbizottság, Budapest, [1948] (2. kiadás.) 6.; *1848–1948. Centenaris kiállítás*. Történelmi Emlékbizottság, [Budapest, 1948] 96–98.

²⁶ KENYERES Júlia: A szabadságharc és a nemzetközi politika. In: MÓD Aladár–EMBER Győző–NEMES Dezső–ANDICS Erzsébet–HANÁK Péter–WALDAPFEL József–KENYERES Júlia: *Forradalom és szabadságharc 1848–1849*. Szikra, Budapest, 1948. 490–491. A szerző szerint „A mai Oroszország nem a cár, hanem az Alexej Guszev-
jevek örökségét vette át, amikor felszabadította Magyarországot.” (l. m. 491.); TRÓCSÁNYI Zoltán: Bevezetés. In: *Két emlékirat az 1849. évi cári intervencióról*. Sajtó alá rend.: GONDA Imre. Magyar Külügyi Társaság, Budapest, [1948.] 13–15.; Dr. VAJDA Pál: *Oroszok a magyar szabadságharcról. Adalékok a szabadságharc orosznyelvű bibliográfiájához*. Honvéd Levéltár és Múzeum, Budapest, 1949. 12–14., 57–58., 64., 66., 12. t. /A Honvéd Levéltár és Múzeum hadtörténeti kiadványsorozata 1./ Trócsányi és Vajda egyaránt Illés Béla írásait jelölték meg a Guszev-üggyel kapcsolatos információik forrásaiként.

²⁷ KARÁCSONYI Béla: III. A forradalom és a szabadságharc. (1848–1849.) In: HECKENAST Gusztáv–KARÁCSONYI Béla–FEUER Klára–ZSIGMOND László: *Történelem a VIII. osztály számára*. Budapest, 1948. 114. /Általános iskolai tankönyvek/ – A Guszev és társai történetét bemutató szövegek nem egyszer ellentmondanak egymásnak. Így például Illés Béla következetesen Guszev századosról (= kapitányról) írt, az itt idézett tankönyvszövegben viszont Guszev rangja: őrnagy.

²⁸ KARÁCSONYI Béla: III. Forradalom és szabadságharc. (1848–1849.) In: ZSIGMOND László–FEUER Klára–HECKENAST Gusztáv–KARÁCSONYI Béla: *Történelem az általános iskolák VIII. osztálya számára*. Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Budapest, 1949. 117.; uő. III. Forradalom és szabadságharc (1848–1849.) In: ZSIGMOND

*Illés Béla az 1950-es években
(Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára)*

zésének centenáriuma” alkalmából, 1949 augusztusában leplezték le emléktáblájukat Budapesten, a nehézipari minisztérium Sas utcai részén. A Guszev kapitány hőstettét megörökítő bronz domborművet Mikus Sándor készítette, a „mártírokat” pedig a következő felirat méltatta: „Népünk 1848–49-es szabadságharcával együtt harcoló, a cári önkényuralommal szembe forduló mártirhalált halt *Guszev százados és társai*”

László–FEUER Klára–HECKENAST Gusztáv–KARÁCSONYI Béla: *Történelem az általános iskolák VIII. osztálya számára*. Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Budapest, 1950. 104.; uő: III. Forradalom és szabadságharc (1848–1849). In: ZSIGMOND László–FEJÉR Klára–HECKENAST Gusztáv–KARÁCSONYI Béla: *Történelem az általános iskolák VIII. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1951. 108.

emlékére állította a Magyar Néphadsereg”.²⁹ 1951 őszén, az emléktáblával összefüggésben, a Sas utca új nevet kapott: Guszev utca lett.³⁰ – Mindezek a méltatások ugyanakkor Illés Béla Guszev-ábrázolásainak hitelesítését is elősegíthették.

A Guszev-eset tehát figyelemre méltóan szemlélteti azt, hogy a politikai propaganda céljait szolgáló hamisításban milyen sokféle eszköz együttes alkalmazása szolgálhatja a kitaláció hitelesítését, az akció hatásosságát: több közreműködő összehangolt tevékenysége (Illés Béla és munkatársai); különböző típusú szövegek egyidejű közreadása (cikkek, lábjegyzetekkel hitelesített szépirodalmi mű); soha nem létezett dokumentumokra történő hivatkozás (a minszki perrel kapcsolatos iratok); híres, de már elhunyt személynek a történelmi kutatások előmozdítójaként való feltüntetése (Janka Kupala); a kitalált figurák beillesztése a valóban élt személyiségek közé (E. Jepticin cikke; analógiaként Rulikowski sorsának ismertetése); vagy egyszerűen annak határozott kinyilvánítása, hogy az eset bemutatója szigorúan ragaszkodott a valósághoz (amint ezt Illés Béla írta válogatott elbeszélései 1950-es és 1951-es kiadásainak előszavában). Mindezekon túl persze e hamisítás érvényben maradását az is elősegítette, hogy a diktatúra történelmi legitimálásában a Guszev-esetnek fontos szerepe volt, így e kitalációt – noha, többek között, ezen orosz katonákkal kapcsolatos eredménytelen történelmi kutatások nyomán fokozatosan nyilvánvalóvá vált, hogy a százados és társai nem léteztek³¹ – a 20. század végi magyarországi rendszerváltásig nem is lehetett teljes mér-

²⁹ Lásd ehhez A Guszev-emléktábla leleplezése. *Szabad Nép*, 1949. augusztus 18.; A szabadságért folyó harc élén a legyőzhetetlen Szovjetunió halad. Honvédségünk emléktáblát állított Guszev századosnak, a magyar szabadságharc orosz hősének. *Néphadsereg*, 1949. augusztus 18.; ПРОХАШКА Лászló: *Szoborhistóriák*. Városháza, Budapest, 2004. 194–195.

³⁰ Lásd erről a Budapest Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága 1951. november 9-i ülésének jegyzőkönyvét: Budapest Főváros Levéltára XXIII. 102. a. 46. k. passim, továbbá Új utcanevek. *Szabad Nép*, 1951. november 11.

³¹ Figyelemre méltó, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Igazgatótanácsának 1950. május 27-i értekezletén a következő határozat született: „A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kérése a Guszev-üggyel kapcsolatban.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája a Magyar Tudományos Akadémiát felkérte, gyűjtse össze a Guszev-üggyel kapcsolatos Magyarországon fellelhető iratokat, valamint tudományos és publicisztikai feldolgozásokat. Az Akadémia a kérést a Történettudományi Intézethez továbbította. Intézetünk a Magyar–Szovjet Társasághoz fordult, tekintettel arra, hogy az több publikációt adott ki a Guszev-ügyre vonatkozólag. A M. Sz. T. Intézetünknek megküldte a birtokában lévő, Guszev-üggyel kapcsolatos publikációk jegyzékét.

Az Igazgatótanács kimondotta: az Intézet küldje meg e jegyzéket az M. T. A.-nak azzal, hogy az anyagot közvetlenül az M. Sz. T.-től szerezzék be, mert az összegyűjtött anyag nem a Történettudományi Intézet, hanem a Magyar–Szovjet Társaság munkájának eredménye. Közölje azonban Intézetünk az Akadémiával, hogy az anyag nem öleli fel teljesen a felszabadulás óta a különböző újságokban megjelent publikációkat; valamint mutasson rá arra, hogy tudomása szerint a Guszev-üggyel kapcsolatban Magyarországon nincsen fellelhető iratanyag.” (Lásd Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Irattára B II/a.

tékben hatástalanítani.³² A Guszev-történet sorsa így önmagán túlmutatóan, általánosabb érvénnyel azt is jól szemlélteti, hogy a legkülönfélébb tényezők összekapcsolódása nyomán hogyan jelenhetett meg egy írói kitaláció több tudományos munkában, megemlékezésben történelmi tényként.

A Guszev-méltatások sorozatából az is jól látszik, hogy a különböző, egymással adott helyzetben szemben álló politikai erők (kommunisták, kigazdapárti politikusok) miként használhatják fel propagandájukban – saját aktuális politikai céljaik érdekében – akár ugyanazokat a történelmi személyiségeket is. E „mártírok” méltatásai illeszkednek a 20. századi (ez esetben a szó szoros értelmében) „kitalált hagyományok” sorába és érvényesek rájuk Eric Hobsbawmnak az effajta hagyományokról kialakított megállapításai: esetükben a történelem a cselekvés legitimálójaként és a csoportkohézió cementjeként használtatik fel, gyakran pedig – a történelmi személyiségek emlékművei által – a harc valódi szimbóluma lesz. Még a forradalmi mozgalmak is igyekeztek alátámasztani új eszméiket és törekvéseiket a forradalom hagyományaira és a saját hőseikre, mártírjaikra történő hivatkozással³³ – így volt hivatott történelmileg legitimálni és erősíteni a 19. századi „Guszev-ügy” a 20. századi „szovjet–magyar barátságot”.³⁴

„Ilgazg. tanács ért 1950 I–1953 XI” dosszié, az 1950. május 27-i értekezlet Jegyzőkönyvének 4–5. oldalán.) A történészek kutatásaival kapcsolatban lásd még például SEBERÉNYI Lehel: Guszev kapitány. *Új Írás*, 1961/5. 407–408.; ROSONCZY Ildikó: i. m. 136., 140–141.; uő: Bevezető. In: *A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról*. Vál.: uő. Szerk.: KATONA Tamás. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988. 12. /Bibliotheca Historica/; PACH Zsigmond Pál: Nyilván azzal kell kezdenem... In: *Sánta kamatláb*. Szerk.: SZIGETI Endre. Aula Kiadó, Budapest, 1996. 71–72. Lásd még KOSÁRY Domokos: *A Görgey-kérdés története*. II. k. Osiris–Századvég, Budapest, 1994. 230–231., 262.

³² Lásd ehhez VÖRÖS Boldizsár: Illés Béla „Guszev-ügye” – avagy történelmi hitelesítés és hiteltelenítés cikkekkel és lábjegyzetekkel. I. m.

³³ ERIC HOBSBAWM: Introduction: Inventing Traditions. In: *The Invention of Tradition*. Szerk.: ERIC HOBSBAWM–TERENCE RANGER. Cambridge University Press, Cambridge–London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney, 1985. (3. kiadás.) 1–14. /Past and Present Publications/; lásd még GYÁNI Gábor: A hagyomány mint politikai kultusz. *2000*, 1992/7. 3–6.; FERENC GLATZ: Politics and Historical Science in the Countries of the Soviet System. In: *The Soviet System and Historiography, 1917–1989. Preliminary Papers for the Montréal Session*. Szerk.: FERENC GLATZ. Társszerk.: ATTILA PÓK. Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1995. 13–16.; PÉTER SIPOS: Hungarian Historical Scholarship and Marxism-Leninism. In: *The Soviet System and Historiography, 1917–1989*. I. m. 95–99.

³⁴ A Guszev-eset számos vonatkozásban további kutatásokat igényel, kérdéses ugyanakkor, hogy valaha is tisztázható lesz-e például ez: Illés Béla munkatársai, az orosz katonák történetének népszerűsítői tisztában voltak-e azzal, hogy egy kitalációt terjesztenek – ténylegesen megtörtént eseményként...

Jelen munkám elkészítéséhez nyújtott segítségükért ezúton mondok köszönetet H. Balázs Évának (ha már csak megkésve is), Hajdu Tibornak, Kovács Istvánnak, Pótvó Jánosnak és Szilágyi Mártonnak. – E szöveg eredetileg előadásként hangzott el a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2006. évi, Kulturális fordulat a történetírásban című konferenciáján.